

İran Ekonomisinde Kaynak Laneti Hipotezi ve Ticari Açıklığın Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Ömer DORU*

Öz

Bu çalışma, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerliliği ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İran ekonomisi, önemli doğal kaynak rezervlerine sahip olmasına rağmen yeterli ekonomik büyüme performansı gösterememektedir. İran ekonomisinin büyüme sorununu kaynak laneti hipotezi çerçevesinde açıklamak ve ticari açıklığın bu olguyu dışlayıp dışlamadığını belirlemek çalışmanın motivasyonunu ortaya koymaktadır. Araştırma, 1990-2021 dönemine ait yıllık verilere dayanmaktadır. Kurulan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testi modeli sonuçları, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Elde edilen bulgular, doğal kaynak kirası değişkeninin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu, dolayısıyla İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ticari açıklık değişkeni ise uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyerek dış ticaretin kaynak lanetinin etkilerini hafifletebileceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda reel gayrisafi sabit sermaye yatırımları değişkeni de ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yaratmaktadır. Hata düzeltme modeline göre, modelde kısa dönemde oluşan sapmaların uzun dönemde telafi edildiği ve tekrar dengeye ulaşıldığı görülmüştür. Bulgular, ticari açıklığın, İran ekonomisinin doğal kaynak bağımlılığını azaltarak ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini ve doğal kaynak zenginliğini bir lanet olmaktan çıkarıp bir nimet haline dönüştürebileceğini göstermektedir. Bu çalışma, İran'ın bol doğal kaynak rezervlerinin ekonomik büyümeye olan katkısını optimize etmek için ticari açıklığın oynayabileceği rolü vurgulamakta ve literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Laneti, Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme, İran Ekonomisi, ARDL Sınır Testi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat Bölümü, omerdor@artuklu.edu.tr, Mardin, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8119-4908

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

The Resource Curses Hypothesis and The Effect of Trade Openness in The Iranian Economy: An ARDL Bounds Testing Approach

Ömer DORU*

Abstract

This study aims to examine the validity of the resource curse hypothesis and the impact of trade openness on economic growth in the Iranian economy. Despite possessing substantial natural resource reserves, the Iranian economy has struggled to achieve satisfactory economic growth performance. The core motivation of this study is to address Iran's growth challenges within the framework of the resource curse hypothesis and to investigate whether trade openness mitigates this phenomenon. The research relies on annual data spanning the period from 1990 to 2021. Employing the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach, the study confirms the existence of a co-integration relationship among the variables. The results reveal that natural resource rents exert a negative and statistically significant long-term effect on economic growth, thus validating the resource curse hypothesis in the Iranian context. In contrast, trade openness has a positive long-term impact on economic growth, suggesting that foreign trade can mitigate the adverse effects of the resource curse. Additionally, real gross fixed capital investment significantly and positively contributes to economic growth. According to the error correction model, short-term deviations from equilibrium are corrected over time, restoring balance in the long run. These findings underscore the role of trade openness in fostering economic growth by reducing Iran's dependence on natural resources and transforming resource wealth from a curse into a blessing. This study highlights the critical role of trade openness in optimizing the economic benefits of Iran's abundant natural resource reserves and makes a unique contribution to the literature.

Keywords: Resource Curse, Trade Openness, Economic Growth, Iranian Economy, ARDL Bounds Test.

* Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Department of Economics, omerdoru@artuklu.edu.tr, Mardin, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8119-4908

1. Giriş

Doğal kaynakların ekonomik büyüme ve refaha katkı sağladığı genel kabul gören bir yaklaşımdır (Balassa, 1980; Nurkse, 1966; Romer, 1996; Ros-tow, 1959). Ancak, 1990’lı yıllardan itibaren “kaynak laneti” hipotezi, bu görüşe karşı çıkan dikkat çekici bir ekonomik paradoks olarak literatürde yer edinmiştir (Auty, 1993; Sachs & Warner, 1995). Bu hipotez, doğal kaynak zenginliğine sahip ülkelerin, kaynak yoksunu ülkelere kıyasla daha düşük ekonomik performans ve kalkınma göstergelerine sahip olabileceğini öne sürmektedir. Kaynak laneti olgusunun, kurumsal zayıflık, doğal kaynak fiyatlarındaki oynaklık, ekonomik tekdüzellik ve siyasi rant arayış-ları gibi faktörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir (Mehlum vd., 2006; Majumder, 2020).

Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin, dış ticaret kanalıyla önemli bir büyüme kaynağına dönüştürülebileceğini belir-ten çalışmalara rastlamak mümkündür (Dou vd., 2024; Li & Gong, 2023; Sachs & Warner, 1995). Ticari açıklığın, doğal kaynakların daha verimli kullanımı, ihracatta çeşitlilik sağlanması ve teknolojik gelişime erişim gibi kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği belirtilmekte-dir. Yüksek teknoloji, doğal kaynakların daha verimli çıkarılmasına ola-nak sağladığı gibi, çıkarılan bu kaynaklardan ara ve nihai mal üretimini de mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, kaynak zengini ülkelerin uluslararası ticarete daha fazla entegre olarak doğal kaynak lanetinin etkilerini hafifle-tebileceği öne sürülmektedir (Majumder vd., 2020).

İran, dünya petrol rezervlerinin %13’üne ve doğal gaz rezervlerinin %16’sına sahip olmasına rağmen, uzun vadede istikrarlı bir ekonomik bü-yüme performansı sergileyememiştir. Bu durum, kaynak laneti hipotezinin İran özelinde geçerli olup olmadığını incelemek için uygun bir zemin sun-maktadır. Bununla birlikte, İran ekonomisi, 1979 İslam Devrimi sonrası uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle dış ticaret entegrasyonunda önemli kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Bu durum, ticari açıklığın kaynak la-neti üzerindeki etkilerini incelemek açısından önemli bir vaka çalışması oluşturur. İran, petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklara olan yüksek bağımlılığı nedeniyle ekonomik çeşitliliğini artırmakta zorlanmış ve ekono-mik yaptırımlarla bu bağımlılık daha da derinleşmiştir.

İran ekonomisi üzerine yapılan ampirik çalışmalar sınırlıdır ve bu çalışmalar genellikle kaynak laneti hipotezini test etmeye yönelik, ekonomik yaptırımlara veya petrol gelirlerinin etkilerine odaklanmaktadır. İran özelinde kaynak laneti hipotezi ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi test eden kapsamlı bir analizin bulunmaması, bu çalışmayı literatür açısından değerli ve özgün hale getirmektedir. Bu bağlamda, İran'ın ekonomik yapısı, dış ticaret potansiyeli ve doğal kaynak bağımlılığı gibi unsurlar, bu ülkeyi çalışmanın odak noktası haline getirmiştir. İran, dünya genelinde petrol ve doğalgaz rezervleri açısından üst sıralarda yer almasına karşın, özellikle ekonomik yaptırımlar ve kaynak bağımlılığı nedeniyle ekonomik çeşitliliğini ve büyümesini sürdürülebilir şekilde artıramamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İran ekonomisi özelinde kaynak lanetinin varlığını ampirik olarak test etmek ve ticaret açıklığının bu etkiyi azaltmadaki rolünü değerlendirmektir.

Araştırma, 1990-2021 dönemine ait yıllık verilere dayanmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına düşen reel gayrisafi milli gelir, reel doğal kaynak kirası, ticari açıklık oranı ve reel gayrisafi sabit sermaye yatırımları değişkenleri ABD doları olarak kullanılmıştır. Değişkenlerin uygulanan birim kök testi sonucunda farklı düzeylerde durağan oldukları tespit edildiğinden, çalışmada ARDL sınır testi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın tek ülke verisine dayanması ve kullanılan değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olması zaman serilerine dayalı ARDL sınır testi modelinin kullanımını gerekli kılmaktadır. ARDL sınır testi, farklı düzeylerde durağan olan değişkenler arasında model kurulmasına olanak vermesi nedeniyle diğer testlerden ayrılmaktadır. Çalışma, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğu ve ticari serbestliğin ekonomik büyüme üzerindeki bu negatif etkiyi azaltabileceğine dair kanıtlar sunmaktadır. Araştırma, İran özelinde literatürdeki sınırlı sayıdaki çalışmayı genişletmek ve özellikle dış ticaretin kaynak laneti üzerindeki etkisine odaklanmayı hedefleyerek yalnızca İran için değil, diğer kaynak zengini ülkeler için de önemli çıkarımlar sağlayabilir.

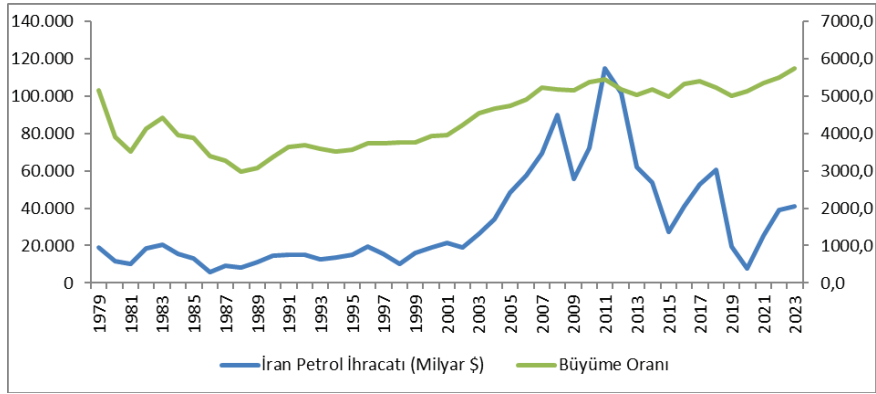
2. İran Ekonomisinde Petrol ihracatı ve Ekonomik Gelişmişlik

Önemli doğal kaynaklara sahip olan İran ekonomisi, dünya petrol rezervinin (1.569 milyar varil) %13'üne (208 milyar varil) sahip olup en çok

petrol rezervine sahip 3. ülke konumundadır. Bunun yanında dünya doğal gaz rezervinin (206 trilyon m³) ise %16'sına (34 trilyon m³) sahip olup en çok doğal gaz rezervine sahip 2. ülke konumundadır (asb.opec.org).

Ülkenin petrol ihracatı verilerine baktığımızda, 1979 İran İslam Devriminden beri özellikle ABD tarafından konulan ambargoların ve petrolün varil fiyatlarındaki değişmelerin etkisiyle dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1

İran Petrol İhracatı (USD) ve İran Kişi Başına Düşen Reel Gelir (USD)

Not. OPEC, Organization of the Petroleum Exporting Countries (2024). Annual Statistical Bulletin, <https://publications.opec.org/asb>; World Bank (2024). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

2000'li yıllara kadar yatay bir seyir izleyen İran petrol ihracatının bu tarihten sonra artış göstermeye başladığı ve 2011 yılında 110 milyar Doları geçerek en yüksek rakama ulaştığı görülmektedir. Ancak, bu tarihlerde yoğunluğunu arttıran ekonomik yaptırımların etkisiyle ülkenin petrol ihraç etmede zorlandığı görülmektedir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler beş daimi üyesi (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa) ve Almanya ile imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) ile 2016 yılının başında kaldırılan yaptırımların etkisiyle petrol ihracatı tekrar artış göstermeye başlamıştır.

2016 yılında 27 milyar Dolar’a kadar düşen ihracat rakamı 2018 yılında 60 milyar Dolar’a çıkmıştır. 2018 yılında ABD’nin KOEP’ten çekilme kararı ve kaldırılan yaptırımların tekrar uygulanmaya başlanması ve 2020 yılının başlarında görülen Covid-19 salgınının neticesinde petrol ihracatı sert düşüş yaşayarak 2020 yılında 8 milyar Dolar’a kadar düşmüştür.

İran’ın sahip olduğu önemli doğal kaynak rezervlerinin ekonomik gelişmesine katkı sunup sunmadığı ülkenin kişi başına düşen reel GSYH verileri üzerinden analiz edilebilir. İran’ın kişi başına düşen reel gelirine (2015 sabit fiyatlarla) baktığımızda (Grafik 1), yüksek bir ekonomik büyüme ivmesi yakalayamadığını ve İran İslam Devriminden beri yatay bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Uzun yıllar 3500-4500 dolar arasında seyreden rakam, 2007 yılından itibaren 5000 doların üstüne çıkmıştır. Söz konusu tarihten itibaren yatay bir seyir izleyen bu rakam, İran’ın Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre Yüksek Orta Gelirli Ülke grubu için belirlenen alt sınırın (4600 dolar) biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir.

3. Literatür

Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, iktisat literatüründe uzun süredir tartışılmaktadır. Sachs ve Warner (1995) ile Auty ve Warhurst (1993) gibi öncü çalışmalar, doğal kaynak zenginliğine sahip ülkelerin diğer ülkelere kıyasla daha düşük büyüme performansı sergilediklerini tespit ederek “kaynak laneti” kavramının literatürde yer edinmesine katkı sağlamışlardır. Bu bulguları takip eden çalışmalarda, kaynak laneti olgusunu destekleyen (Henry, 2019; Kim & Lin, 2017; Malik & Masood, 2022; Yaduma vd., 2013) ve reddeden (Arin & Braunfels, 2018; Cavalcanti vd., 2011; Fan vd., 2012; Matallah, 2020; Redmond & Nasir, 2020; Yang vd., 2019) bulgulara ulaşılmıştır.

Kaynak laneti hipotezinin farklı ülkelerdeki sonuçlarını açıklamaya çalışan literatür, ülkelerin kurumsal yapıları, yönetim şekilleri, doğal kaynak türleri ve gelişmişlik seviyelerine göre değişen etkiler sunduğunu göstermektedir (Apergis & Payne, 2014; Belaid vd., 2021; Ofori & Grechyna, 2021; Pan vd., 2021; Smith, 2015; Yılancı vd., 2022). Mehlum vd. (2006) ve Mobarak & Karshenasan (2012), zayıf kurumsal yapıya sahip ülkelerin kaynak lanetinden kaçınmasının zor olduğunu vurgularken, Alexeev ve

Conrad (2009) gibi araştırmalar, güçlü kurumsal yapının kaynak zenginliğini ekonomik büyümeye dönüştürebileceğini göstermektedir.

Kaynak lanetinin önemli bir belirleyicisi olarak Hollanda Hastalığı literatürde sıkça ele alınmaktadır. Hollanda Hastalığı, doğal kaynak gelirlerindeki artışın sanayi sektörünü zayıflatarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini öne sürer (Corden & Neary, 1982; Frankel, 2012; Wijnbergen, 1984). Bu durum, özellikle petrol ve doğalgaz gibi tek bir kaynağa bağımlı ülkelerde daha belirgin hale gelmektedir (Alssadek & Benhin, 2023; Omolade & Ngalawa, 2014).

Ticari açıklığın kaynak laneti üzerindeki etkisi ise literatürde nispeten daha az çalışılmış bir konudur. Sachs ve Warner (1995), 1971-1989 döneminde on sekiz gelişmekte olan ülke için kişi başına düşen büyüme oranları ile doğal kaynak ihracatı değişkenleri arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Araştırmacılar, ticaret politikası, yatırım oranları ve ticaret oynaklığının da içinde olduğu birçok değişkeni modele dâhil ettikten sonra da iki değişken arasında negatif ilişkinin varlığını tespit dolayısıyla kaynak laneti hipotezinin geçerli olmaya devam ettiğini tespit etmişler. Yazarlar bunun yanında ticari açıklığın ekonomik büyümeyi destekleyerek kaynak laneti etkisini hafiflettiğini ortaya koymuşlardır.

Arezki ve Van der Ploeg (2011), emtia fiyatlarındaki oynaklığın gelişmemiş kurumlara sahip doğal kaynak zengini ülkelerde kişi başına düşen gelir üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdiğini belirtmektedir. Araştırmacılar, bu ülkeler için kaynak lanetini azaltmada ticaretin ve kurumların rolünü araştırmakta ve yüksek derecede ticari açıklığa sahip ülkelerde kaynak lanetinin zayıfladığına dair bulgulara ulaşmaktadırlar. Benzer şekilde Majumder vd. (2020), kaynak laneti paradoksunu ve ticari açıklığın etkisini dünya ticaret örgütünün (DTÖ) kurulmasından önceki dönem (1980-1994) ve sonraki dönem (1995-2017) gibi iki alt örnekleme incelemiştir. 95 ülke verisi kullanarak yapılan çalışma sonucunda, DTÖ'nün kurulmasından önceki dönem için kaynak lanetinin varlığı tespit edilmesine rağmen ticari açıklığın etkisi anlamsız bulunmuştur. DTÖ'nün kurulmasından sonraki dönem için ise kaynak lanetinin varlığı ile beraber ticari açıklığın kaynak lanetini azaltabileceğine dair önemli kanıtlar sunulmaktadır.

Ampofo vd. (2020), Dünyadaki mineral zengini on ülkenin 1981-2017 dönemi için doğal kaynak rantının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ve

dış ticaretin rolüne odaklanmıştır. Her ülke için ayrı ayrı NARDL (Doğrusal Olmayan ARDL) testlerinin uygulandığı çalışmada doğal kaynak rantlarının Avustralya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Hindistan ekonomik büyümeleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu dolayısıyla bu ülkeler için kaynak laneti olgusunu doğrulamaktadır. Ancak bu ülkelerdeki ticari açıklığa gelen pozitif bir şokun bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu etkileri tespit edilmiştir. Bunun yanında kaynak rantlarının Brezilya ve Kanada'daki ekonomik büyüme üzerinde ise pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bu nedenle doğal kaynakların bu ülkelerde nimete dönüştüğü görülmektedir. Bu ülkelerde ticari açıklığa gelen pozitif bir şok, Kanada'nın ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etki yaparken, Brezilya'nın ekonomik büyümesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Namahoro vd. (2023), toplam doğal kaynak rantları ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1980-2018 dönemi için 48 Afrika ekonomisi verileri ile test etmiştir. Bulgular, toplam doğal kaynak rantının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında ticari açıklığın GSYH üzerinde kaynak rantlarından daha yüksek pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar; ticari açıklığın, kaynak lanetinin negatif etkisinin giderilmesinde önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadırlar. Dou vd. (2024), 11 Doğu Asya ekonomisinin 2000-2020 dönemi için ticari açıklığın ve emek verimliliğinin mineral kaynak rantları üzerindeki etkisini panel veriye dayalı ekonometrik yöntemlerle analiz etmiştir. Bulgular, ticari serbestleşme ve emek verimliliğinin mineral kaynak rantları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar, ticareti serbestleşmenin Doğu Asya ülkelerinin ekonomilerini çeşitlendirmelerine, küresel değer zincirlerinde yükselmelerine ve sürdürülebilir büyüme elde etmelerine yardımcı olabileceğini dolayısıyla kaynak laneti olgusunu nimete dönüştürebileceğini öne sürmektedir.

İran ekonomisi bağlamında konu ile ilgili yapılan sınırlı çalışmalar, ülkenin geniş doğal kaynak rezervlerine sahip olmasına rağmen kaynak bağımlılığı nedeniyle ekonomik büyümesinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Nejati ve Bahmani (2020), İran ekonomisinin 1973 Petrol Krizi ve 2006-2009 dönemlerinde Hollanda Hastalığı etkilerini ciddi şekilde yaşadığını belirtmektedir. Ahmed vd. (2016) ise 1965-2011 dönemi için Cobb-

Douglas üretim fonksiyonunu kullanarak İran ekonomisinde doğal kaynak laneti hipotezini test etmiştir. Yapılan eş-bütünleşme ve uzun dönem katsayı analizlerinden elde edilen bulgular kaynak laneti hipotezini İran ekonomisi için doğrulamaktadır. Bunun yanında çalışma, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisini tespit ederek kaynak bolluğunun negatif etkilerinin ihracattaki ürün çeşitliğinin arttırılmasıyla azaltılabileceğini belirtmektedir. Dell'Anno ve Maddah (2022), İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezini politik ekonomi teorisi bağlamında 1984-2017 dönemi için analiz etmiştir. Çalışma, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu belirterek ülkenin kurumsallaşma düzeyinin etkisine odaklanmıştır.

Konuyla ilgili yapılan literatür incelemesinde, kaynak laneti hipotezi ile ilgili farklı sonuçlar olmasına rağmen ticari açıklığın bütün çalışmalarda ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu dolayısıyla kaynak laneti olgusunu zayıflatacak önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Bu çalışmada önemli doğal kaynak rezervlerine ve ihracat potansiyeline sahip İran ekonomisi özelinde kaynak laneti hipotezi ve ticari açıklığın önemi analiz edilmektedir. Yapılan literatür araştırmasında İran ekonomisi özelinde bu iki olguyu inceleyen çalışmaların çok kısıtlı olduğu ve bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada, önemli doğal kaynak rezervlerine sahip (Petröl, Doğalgaz) İran ekonomisinde doğal kaynak laneti hipotezi ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Çalışmada, veri seti ve model tanıtıldıktan sonra analiz yöntemleri ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra yapılan analizler şu şekilde sıralanacaktır: (1) birim kök testi, (3) Diagnostik test sonuçları, (4) ARDL Eş-Bütünleşme testi sonuçları ve uzun dönem katsayılar, (5) Hata düzeltme modeli ve kısa dönem katsayılar. Analizlerden elde edilen bulgular son olarak değerlendirilecektir.

5. Veri Seti ve Model

Çalışmada, İran ekonomisinde kaynak lanetinin varlığı ve ticari açıklığın etkisi 1990-2021 dönemi için araştırılmıştır. Çalışma İran’da köklü rejim değişikliğinin yaşandığı “1979 Devrimi” ve hemen sonra başlayan İran-İrak savaşından sonraki dönemi kapsamaktadır.

Bu amaçla kişi başına düşen GSYH (gsyh) değişkeni geliri temsil etmek amacıyla bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenlerden doğal kaynak kiralari değişkeni (kr), toplam doğal kaynak kiralalarının GSYH içindeki payı olarak, ticari serbestliği temsil etmek üzere ticari açıklık değişkeni (ta) ihracat ve ithalat toplamının GSYH’ya oranı şeklinde ve son olarak fiziki sermayeyi temsil etmek üzere sabit sermaye yatırımları değişkeni gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSYH’a oranı şeklinde kullanılmıştır. Bütün değişkenler Dünya Bankası veri tabanından ABD doları cinsinden temin edilmiş ve logaritmik formda modele dahil edilmişlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve model, literatürde yer alan (Ampofo vd., 2020; Namahoro vd., 2023; Redmond ve Nasir, 2020; Sachs ve Warner, 1995) çalışmalarından hareketle belirlenmiştir. Değişkenler logaritmik dönüşümü yapılarak analizde kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan modele (1) nolu denklemde yer verilmiştir.

$$\ln gsyh_t = \beta_0 + \beta_1 dgsyh_{t-1} + \beta_2 \ln kr_t + \beta_3 \ln ta_t + \beta_4 \ln gssy_t + u_t \quad (1)$$

Denklemde yer alan “gsyh” kişi başına düşen reel GSYH’yı, “dgsyh” kişi başına düşen reel GSYH’ın bir gecikmeli değerini, “kr” reel doğal kaynak kiralalarını (kaynak rantı), “ta” ticari açık oranını, “gssy” gayri safi sabit sermaye yatırımı/gsyh oranını ifade ederken “ln” değişkenlerin logaritmik formda kullanıldığını belirtmektedir. Bunun yanında t (1990-2021) zamanı, β_0 sabit katsayıyı, β_1 , β_2 , β_3 ve β_4 esneklik katsayılarını, uu ise hata terimini ifade eder.

Modelde $\ln kr$ değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olması ve negatif işaret alması incelenen ülkede kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Değişkenin pozitif işaret alması ise doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini dolayısıyla kaynak laneti hipotezinin geçerli olmadığını açıklamaktadır. Ticari açıklık değişkeni olan $\ln ta$ ve kontrol değişkeni olarak kullanılan $\ln gssy$ değişkenlerinden beklenen işaret ise pozitifdir.

5.1. Analiz Yöntemi

Bu çalışmada, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin sınanması amacıyla tek ülke verisine dayalı zaman serisi analizi yapılacaktır. Zaman serisi analizlerinde sahte regresyon olgusuna düşmemek ve doğru eş-bütünleşme yöntemini belirlemek için kullanılan serilen durağanlık seviyelerinin tespiti (birim kök testi) önemlidir. Birim kök testleri açısından literatür oldukça zengindir. Çalışmada klasik birim kök testlerinden olan Dickey ve Fuller (1981) birim kök testi uygulanacaktır. Bu test; kesmesiz-trendsiz (none), sabitli-trendsiz (Intercept) ve sabitli-trendli (trend) üç model ile uygulanabilir. Bu modeller sırasıyla aşağıdaki denklemlerle tanımlanabilir.

$$\begin{aligned}\Delta Y_t &= \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + u_t \\ \Delta Y_t &= c + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + u_t \\ \Delta Y_t &= c + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + u_t\end{aligned}\quad (2)$$

Burada u_t hata terimini, c kesme terimini, β trendin katsayısını ifade etmektedir.

Değişkenlerin farklı seviye düzeylerinde ve maksimum I(1) düzeyinde durağan olması Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımına yönelik eş-bütünleşme analizini yapmamıza olanak sağlamaktadır. ARDL sınır testinde, önceki testlerin aksine değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları şartı aranmaz. Değişkenler farklı seviyelerde durağan olabilirler. Boş hipotezin eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden testte kritik değer sınamaları F ve t istatistik değerleri ile yapılır. Değişkenler arası eş bütünleşme denklem (3) de verilmiştir:

$$\Delta \ln gsyh_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta dgsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln kr_{t-i} + \sum_{i=0}^k \gamma_i \Delta \ln ta_{t-i} + \sum_{i=0}^l \omega_i \Delta \ln gssy_{t-i} + \delta_1 dgsyh_{t-1} + \delta_2 \ln kr_{t-1} + \delta_3 \ln ta_{t-1} + \delta_4 \ln gssy_{t-1} + u_t. \quad (3)$$

Denklem (3) de $\alpha_i, \beta_i, \gamma_i, \omega_i$ katsayıları kısa dönem ilişkiyi, $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4$ katsayıları uzun dönem ilişkiyi, m, n, k, l harfleri ise uygun gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Eş bütünleşmenin olmadığını ifade eden boş(sıfır) hipotez aşağıdaki şekildedir.

$$H_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0. \quad (4)$$

ARDL sınır testinde, tüm değişkenlerin I(0) ve tüm değişkenlerin I(1) olabileceği farklı iki durum için kritik değerler hesaplanmıştır. Çalışmada

elde edilen değer, iki durum ile karşılaştırılır. $I(0)$ değerinden küçük ise boş hipotez reddedilemez. Yani eş-bütünleşme yoktur. $I(1)$ değerinden büyük ise, boş hipotezi reddedilir. Yani değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi vardır. Elde edilen değer, $I(0)$ ve $I(1)$ kritik değerleri arasında ise karara varılamaz, yani test olumlu veya olumsuz yorum imkânı vermez (Doru & Düşünceli, 2021). Kısa dönem ilişkisini gösteren hata düzeltme modeli denklem(5)'te verilmiştir.

$$\Delta lngsyh_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta dgshy_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_i \Delta lnkr_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_i \Delta lnta_{t-i} + \sum_{i=0}^n \omega_i \Delta lngssy_{t-i} + \phi ECM_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Eş bütünleşme ilişkisi olan değişkenlerde oluşacak bir sapmanın düzeltme katsayısı olan ϕ (ECM) teriminin, istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif olması kısa dönemde oluşacak sapmaların uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir.

6. Bulgular

Bu çalışmada serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek üzere üç modelden, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modelleri uygulanmıştır. Serilerin durağanlık düzeylerini belirten ADF birim kök testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli			Sabitli+Trendli		
	Durağanlık Düzeyi	t istatistiği	Olasılık	Durağanlık Düzeyi	t istatistiği	Olasılık
Lngsyh	I(1)	-4,957957	0,0004*	I(1)	-4,818635	0,0029*
Lnkr	I(0)	-3,255012	0,0261**	I(0)	-3.490.238	0.0587***
Lnta	I(1)	-5,30891	0,0001*	I(1)	-5,191205	0,0012*
Lngssy	I(1)	-5,811533	0,0000*	I(1)	-5,701234	0,0003*
Dgsyh	I(0)	-4,896482	0,0004*	I(0)	-4,770751	0,0032*

Not. * %1, ** %5 ve ***%10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre; lngsyh, lngssy ve lnta değişkenleri 1.farkları alındığında durağan olduğu görülürken, lnkr ve dgsyh değişkenlerinin seviye düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağanlığını belirten bu sonuçlara göre, modelde eş-bütünleşme ilişkisini analiz etmek için farklı düzeylerde durağanlığa izin veren ARDL sınır testinin yapılması gerekmektedir.

ARDL sınır testi yapmak için öncelikle en uygun modelin ve kurulan modele ait tanısal test ve kararlılık testleri sonuçlarının uygunluğu önemlidir. Bu amaçla belirlenen ARDL 4,3,3,3,3 modeli için tanısal test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

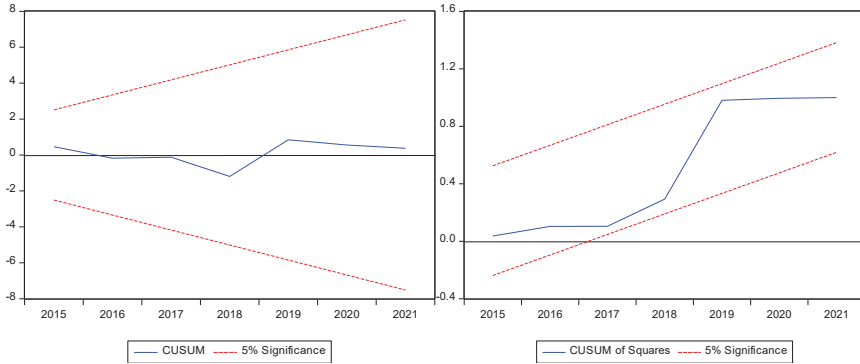
Diagnostik Test Sonuçları (ARDL 4,3,3,3,3 Modeli)

Testler	İstatistiki Değer	Olasılık Değeri
Jargue-Bera Normallik Testi	0,889621	0,641
Breusch-Godfrey LM Testi	1,152715	0,472
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	0,591234	0,832
Ramsey RESET Testi	3,155762	0,126

Yapılan tanısal testlerin sonuçlarına göre belirlenen modelin; hata terimlerinin normal dağıldığı (Jargue-Bera Normallik Testi) ve otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM Testi), değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey testi) ve spesifikasyon (Ramsey RESET Testi) sorunu yaşanmadığı görülmektedir. Son olarak modelin kararlılık testleri Cusum ve CusumQ Testleri ile analiz edilmiş ve sonuçlar Şekil 1’de verilmiştir. Buna göre, ardışık hata ve kareler toplamı belli bir güven aralığında kaldığından modelde yapısal kırılma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 1

Cusum ve CusumQ Testleri

Uzun dönemli bir ilişkinin varlığını incelemek amacıyla yapılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Sınır Testi Sonuçları (ARDL 4,3,3,3,3 Modeli)

K	F-statistic	%1 Kritik Değerler	
4	9.645517	3,29 I(0)	4,37 I(1)

Not. Kritik değerler belirlenirken 65 veri ve case 3 dikkate alınmıştır.

ARDL sınır testi sonucuna göre bulunan 9,65 F-İstatistiği değerinin %1 önem düzeyinde belirlenen I(0) ve I(1) kritik değerlerinden büyük olması H_0 hipotezi olan “değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezinin ret edilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ARDL (4,3,3,3,3) Modelinde değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu aşamadan sonra aralarında eş-bütünleşme ilişkisi olan değişkenlerin uzun ve kısa dönem katsayılarını tahmin edebiliriz. Öncelikle uzun dönem katsayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4**Uzun Dönem Katsayılar**

Değişkenler	Katsayı	Stan.Hata	t ist.	Olasılık Değeri.
lnkr	-1,03104	0,246231	-4,187280	0,0041
lnta	2,015	0,262588	7,673615	0,0001
lngssy	1,152495	0,286161	4,027436	0,0050
dgsyh	0,004313	0,000619	6,962569	0,0002
C	0,1453	0,512400	0,283567	0,7849

Uzun dönem esneklik katsayıları incelendiğinde bütün bağımsız değişkenlerin lngsyh bağımlı değişkeni üzerinde istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre Doğal kaynak kirasındaki (lnkr) %1’lik bir artış, kişi başına düşen reel geliri uzun dönemde %1,03 oranında azaltmaktadır. Bu sonuç, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu açıkça göstermektedir. Yani, doğal kaynaklara aşırı bağımlılık, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında ticari açıklık oranındaki (lnta) %1’lik bir artış, kişi başına düşen reel geliri uzun dönemde %2,015 oranında artırmaktadır. Bu bulgu, ticari açıklığın ekonomik büyümeyi desteklediğini ve İran ekonomisinin dışa açılarak kaynak lanetinden kurtulma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu katsayının oldukça yüksek olması, ticaret politikalarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir araç olabileceğine işaret etmektedir. Sabit sermaye yatırımlarındaki %1’lik artış, kişi başına düşen reel geliri %1,15 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, sermaye birikiminin İran ekonomisinde büyüme için önemli bir itici güç olduğunu ortaya koymaktadır. Sabit sermaye yatırımları, ekonomik çeşitliliği ve üretim kapasitesini artırarak büyümeyi destekleyebileceğini söylemek mümkündür. Son olarak Kişi başına düşen GSYH’nın bir önceki dönem değeri (dgsyh), mevcut dönem ekonomik büyüme üzerinde çok düşük pozitif bir etki yaratmaktadır. Bu durum, ekonomik büyümenin kısmen kendi geçmiş trendleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Son olarak yapılan hata düzeltme modeli sonuçlarına Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5

Kısa Dönem Katsayılar ve Hata Düzeltme Modeli (ARDL 4,3,3,3 Modeli)

Değişkenler	Coefficient	t-Statistic	Prob.
D(lngsyh(-1))	-1,10911	-6,18868	0,0005
D(lngsyh(-2))	-0,77441	-5,13424	0,0013
D(lngsyh(-3))	-0,74940	-6,20615	0,0004
D(dgsyh)	8.55005	72,36472	0,0000
D(dgsyh(-1))	-0,00013	-6,59032	0,0003
D(dgsyh(-2))	-6.08005	-5,83622	0,0006
D(lnkr)	-0,01861	-6,64764	0,0003
D(lnkr(-1))	0,03440	6,45409	0,0003
D(lnkr(-2))	0,01994	4,63178	0,0024
D(lnta)	0,04372	6,44892	0,0004
D(lnta (-1))	-0,05082	-4,83967	0,0019
D(lnta (-2))	-0,04796	-5,30821	0,0011
D(lngssy)	0,05301	8,09909	0,0001
D(lngssy (-1))	-0,00497	-0,78205	0,4598
D(lngssy (-2))	0,01840	2,57887	0,0365
ECM(-1)*	-0,07182	-9,96047	0,0000

Hata düzeltme modelinde hata katsayısı olarak ifade edilen gecikmeli ECM değerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması kısa dönemli ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Buna göre katsayının negatif olması kısa dönemde hata teriminde oluşan sapmaların ilerleyen dönemlerde telafi edileceğini ve tekrar dengeye geleceğini ifade etmektedir. Tablo 5’te verilen sonuçlara göre, ECM_{t-1} katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olup (-0,07) olarak hesaplanmıştır. Buna göre modelde oluşan sapmanın her dönemde %7’si düzelmektedir. Kısa dönem katsayılarına bakıldığında ise, kaynak kiralari değişkeninin (lnkr) seviye katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı iken birinci ve ikinci gecikmeli değerleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticari açıklık oranı (lnta) değişkeni de seviye katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı iken birinci ve ikinci gecikmeli değerleri negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yapılan analizler genel olarak değerlendirildiğinde kurulan modelin tanınal testlerden geçtiği ve değişkenler arasında uzun dönemli bir eş-bütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir. Uzun dönem esneklik katsayılarının da istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Kaynak kiralari değişkeni (Inkr) katsayısının negatif olması (-1,03) İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ticari açıklık oranı değişkeni (Inta) katsayısının pozitif olması ise İran ekonomisinde var olan kaynak laneti etkisinin dış ticaretin desteklenmesi ile elimine edilebileceğini ve hatta kaynak nimetine dönüşebileceğine dair işaretler vermektedir. Ticari açıklık oranı değişkeni (Inta) değişkenine ait esneklik katsayısının yüksek olması (2,015) bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Bunun yanında İran ekonomisinde fiziki sermayenin (Ingssy) ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi (1,15) bulunmaktadır.

7. Sonuç

Bu çalışma, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerliliğini ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. 1990-2021 yılları arasında yıllık verilere dayalı olarak yapılan ARDL sınır testi sonuçları, İran ekonomisinde kaynak laneti hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları, doğal kaynak gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu, ancak ticari açıklığın bu olumsuz etkiyi hafifletme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle ticari açıklık değişkeninin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması, İran'ın ekonomik büyümesini destekleyecek önemli bir politika aracı olarak dış ticaretin rolüne işaret etmektedir. Ticari açıklık, hem ihracat ürünlerini çeşitlendirme hem de üretimde teknolojik gelişime erişim imkânı sunarak, doğal kaynak bağımlılığını azaltabilir ve kaynak zenginliğini bir lanetten ziyade bir nimete dönüştürebilir. Bu sonuç, ticaret serbestleşmesinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini vurgulayan literatürle uyumludur (örneğin, Sachs ve Warner, 1995; Majumder vd., 2020).

Bununla birlikte, İran ekonomisinde sabit sermaye yatırımlarının da büyümeyi desteklediği görülmüştür. Sabit sermaye birikiminin artırılması, ekonomik çeşitliliği destekleyerek doğal kaynak bağımlılığını daha da azaltabilir. Doğal kaynak gelirlerinden oluşturulacak yatırım fonlarının sanayi

ve hizmet sektörlerini desteklemek için kullanılması, büyüme üzerindeki olumlu etkileri daha da güçlendirebilir.

Araştırma bulguları, İran ekonomisinin kaynak lanetinden kurtulabilmesi için kurumsal yapıların güçlendirilmesi, ticaretin serbestleştirilmesi ve ekonomik çeşitliliğin artırılması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, uzun yıllardır devam eden ekonomik yaptırımların, İran'ın dış ticaret potansiyelini sınırlayarak kaynak lanetinin etkilerini daha da derinleştirdiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, yaptırımları azaltacak bir dış politika stratejisi geliştirmek, İran ekonomisinin hem ticaret kapasitesini artırmasını hem de büyüme performansını iyileştirmesini sağlayabilir.

Bu çalışma, İran özelinde kaynak laneti ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi ele alan sınırlı literatüre katkı sunmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, kurumsal kalite, yolsuzlukla mücadele ve insan sermayesinin kaynak laneti üzerindeki etkilerini ele alarak bu alandaki bilgi birikimini daha da genişletebilir. Ayrıca, doğal kaynakların etkisini azaltmak için uygulanabilecek alternatif politikaların karşılaştırmalı analizleri yapılabilir.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Ahmed, K., Mahalik, M. K., & Shahbaz, M. (2016). Dynamics between economic growth, labor, capital and natural resource abundance in Iran: An application of the combined cointegration approach. *Resources Policy*, 49, 213-221. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.06.005>
- Alexeev, M. & Conrad, R. (2009). The elusive curse of oil. *The review of Economics and Statistics*, 91(3), 586-598. <https://doi.org/10.1162/rest.91.3.586>
- Alssadek, M., & Benhin, J. (2023). Natural resource curse: A literature survey and comparative assessment of regional groupings of oil-rich countries. *Resources Policy*, 84. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103741>
- Ampofo, G. K. M., Cheng, J., Asante, D. A. ve Bosah, P. (2020). Total natural resource rents, trade openness and economic growth in the top mineral-rich countries: New evidence from nonlinear and asymmetric analysis. *Resources Policy*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101710>
- Apergis, N. & Payne, J. E. (2014). The oil curse, institutional quality, and growth in MENA countries: Evidence from time-varying cointegration. *Energy Economics*, 46, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.08.026>
- Arezki, R. & Van der Ploeg, F. (2011). Do natural resources depress income per capita?. *Review of Development Economics*, 15(3), 504-521. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2011.00623.x>
- Arin, K. P., & Braunfels, E. (2018). The resource curse revisited: A Bayesian model averaging approach. *Energy Economics*, 70, 170-178. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.12.033>
- Auty, R. & Warhurst, A. (1993). Sustainable development in mineral exporting economies. *Resources Policy*, 19(1), 14-29. [https://doi.org/10.1016/0301-4207\(93\)90049-S](https://doi.org/10.1016/0301-4207(93)90049-S)
- Auty, R. (1993). *Sustaining development in mineral economies: the resource curse thesis*, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203422595>
- Balassa, B. A. (1980). *The process of industrial development and alternative development strategies* (Working Paper No. 141). World Bank.

- <http://documents.worldbank.org/curated/en/575571468739193023/The-process-of-industrial-development-and-alternative-development-strategies>
- Belaid, F., Dagher, L. & Filis, G. (2021). Revisiting the resource curse in the MENA region. *Resources Policy*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102225>
- Cavalcanti, T.V.D.V., Mohaddes, K. & Raissi, M. (2011). Growth, development and natural resources: New evidence using a heterogeneous panel analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 51(4), 305-318. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2011.07.007>
- Corden, W. M., and Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825-848. <https://doi.org/10.4337/9781035334643.00029>
- Dell'Anno, R., & Maddah, M. (2022). Natural resources, rent seeking and economic development. An analysis of the resource curse hypothesis for Iran. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 15(1), 47-65.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Doru, Ö., & Düşünceli, F. (2021). Türkiye’de ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: ARDL sınır testi ve nedensellik analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 37-54. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2021.003>
- Dou, S., Wang, X., Shi, J., & Sannah Gbolo, S. (2024). The role of trade openness and labour productivity on mineral rents: evidence from East Asian countries. *Applied Economics*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/0036846.2024.2342076>
- Fan, R., Fang, Y. & Park, S. Y. (2012). Resource abundance and economic growth in China. *China Economic Review*, 23(3), 704-719. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2012.04.007>
- Frankel, J. A. (2012). The natural resource curse: A survey of diagnoses and some prescriptions. R. Arzeki ve Z. Min (Ed.), *Commodity Price Volatility and Inclusive Growth in Low-Income Countries* (s.7-34). IMF.

<https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616353797/ch002.xml>

- Henry, A. (2019). Transmission channels of the resource curse in Africa: A time perspective. *Economic Modelling*, 82, 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.05.022>
- Kim, D. H., & Lin, S. C. (2017). Natural resources and economic development: new panel evidence. *Environmental and resource economics*, 66, 363-391. <https://doi.org/10.1007/s10640-015-9954-5>
- Li, C. & Gong, K. (2023). Does the resource curse hypothesis hold in China? Evaluating the role of trade liberalisation and gross capital formation. *Resources Policy*, 86, 103975. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103975>
- Majumder, M. K., Raghavan, M. & Vespignani, J. (2020). Oil curse, economic growth and trade openness. *Energy Economics*, 91. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104896>
- Malik, M. A. & Masood, T. (2022). Analysing the impact of oil capital on economic growth in West Asia and North African countries. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 16(1), 107-120. <https://doi.org/10.1504/IJEPEE.2022.124656>
- Matallah, S. (2020). Economic diversification in MENA oil exporters: Understanding the role of governance. *Resources Policy*, 66. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101602>
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The economic journal*, 116(508), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01045.x>
- Mobarak, A. & Karshenasan, A. (2012). The impact of institutional quality on relation between resource abundance and economic growth. *Iranian Economic Review*, 16(32), 95-110. <https://doi.org/10.22059/ier.2012.32740>
- Namahoro, J. P., Qiaosheng, W., & Hui, S. (2023). Economic growth, natural resource rents, and business openness nexus in regions and income levels of Africa: evidence from recent panel estimators. *Mineral Economics*, 36(4), 583-598. <https://doi.org/10.1007/s13563-022-00362-y>

- Nejati, M., & Bahmani, M. (2020). The economic impacts of foreign direct investment in oil and gas sector: A CGE analysis for Iranian economy. *Energy strategy reviews*, 32, 100579.
- Nurkse, R. (1952). Some international aspects of the problem of economic development. *The American Economic Review*, 42(2), 571-583. <https://www.jstor.org/stable/1910629>
- Ofori, P. E. & Grechyna, D. (2021). Remittances, natural resource rent and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Cogent Economics & Finance*, 9(1) <https://doi.org/10.1080/23322039.2021.1979305>
- Omolade, A., & Ngalawa, H. (2014). Oil revenue and manufacturing sector growth in Africa's oil-exporting countries. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 7(3), 925-944. <https://hdl.handle.net/10520/EJC164668>
- OPEC, Organization of the Petroleum Exporting Countries (2024). *Annual Statistical Bulletin*, <https://publications.opec.org/asb>
- Pan, K., Cheng, C., Kirikkaleli, D. & Genç, S. Y. (2021). Does financial risk and fiscal decentralization curb resources curse hypothesis in China? Analyzing the role of globalization. *Resources Policy*, 72. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102020>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Redmond, T. & Nasir, M. A. (2020). Role of natural resource abundance, international trade and financial development in the economic development of selected countries. *Resources Policy*, 66. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101591>
- Romer, D. (1996). *Advanced Macroeconomics*. McGraw-Hill.
- Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *The Economic History Review*, 12(1), 1-16. <https://doi.org/10.2307/2591077>
- Sachs, J.D. & Warner, A.M. (1995). *Natural Resource Abundance and Economic Growth* (Working Paper No. 5398). National Bureau of Economic Research. <https://uwamicroeconomics.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/04/natural-resource-abundance-and-economic-growth-sachs-and-warner-1997.pdf>

- Smith, B. (2015). The resource curse exorcised: Evidence from a panel of countries. *Journal of development economics*, 116, 57-73. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2015.04.001>
- Wijnbergen, S. V. (1984). The Dutch disease': A disease after all?. *The Economic Journal*, 94(373), 41-55. <https://doi.org/10.2307/2232214>
- Vespignani, J., Raghavan, M., & Majumder, M. K. (2019). Oil curse, economic growth and trade openness. *Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper*, (370).
- World Bank (2024). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Yaduma, N., Kortelainen, M. & Wossink, A. (2013). *An investigation of oil curse in OECD and Non-OECD oil exporting economies using green measures of income*. Economics Discussion Paper Series 1321, The University of Manchester. <https://ideas.repec.org/p/man/sespap/1321.html>
- Yang, Q. & Song, D. (2019). How does environmental regulation break the resource curse: Theoretical and empirical study on China. *Resources Policy*, 64. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101480>
- Yılancı, V., Turkmen, N. C. & Shah, M. I. (2022). An empirical investigation of resource curse hypothesis for cobalt. *Resources Policy*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102843>

